

PŘEHLEDY A ODBORNÁ SDĚLENÍ

Léčivé přípravky v pražských lékárnách koncem 16. století

DRÁBEK P.

Došlo: 7. července 2008 / Přijato: 4. srpna 2008

SOUHRN

Léčivé přípravky v pražských lékárnách koncem 16. století

Článek porovnává obsah sazby léčiv z roku 1592 se dvěma soupisy léčiv z roku 1585 a zaměřuje se na léčivé a galenické přípravky. Sazbu připravil lékař a profesor Adam Zalužanský ze Zalužan a oba soupisy zachycují pozůstalost po zemřelých pražských lékárnících. Z porovnání těchto pramenů vyplývá, že ve dvou lékárnách bylo k dispozici nejméně 350 druhů léčivých přípravků (bez destilovaných vod). Překvapující je, že pouze jedna třetina z nich byla shodně nalezena v obou lékárnách. Sazba, která uvádí jen vybrané položky, obsahuje 85 druhů léčivých přípravků. Článek též přihlíží k obsahu dvou soudobých lékopisů, tj. norimberského *Dispensatorium Valerii Cordi* a augsburského *Pharmacopoea Augustana*, podle nichž se při přípravě léčiv nejčastěji postupovalo.

Klíčová slova: lékárnický řád – soupisy léků – Zalužanský ze Zalužan – *Dispensatorium Valerii Cordi* – *Pharmacopoea Augustana*

Čes. slov. Farm., 2008; 57, 229–233

SUMMARY

Medicinal preparations in Prague pharmacies at the end of the 16th century

The paper compares the contents of a rates list of drugs of 1592 with two drug inventories of 1585, focusing on medicinal and galenical preparations. The list was made by the physician Professor Adam Zalužanský of Zalužany, and the two inventories record the estates of deceased Prague pharmacists. The comparisons reveal that at least 350 sorts of medicinal preparations were available in the two pharmacies (without distilled liquids). It is surprising that only one third of them was kept in both pharmacies. The rates list, which includes only selected items, contains 85 sorts of medicinal preparations. The paper takes also account of two period pharmacopoeias, *Dispensatorium Valerii Cordi* of Nürnberg and *Pharmacopoea Augustana* of Augsburg, which were the most commonly used ones.

Key words: regulations for pharmacies – inventories of drugs – Adam Zalužanský of Zalužany – *Dispensatorium Valerii Cordi* – *Pharmacopoea Augustana*

Čes. slov. Farm., 2008; 57, 229–233

Má

V českých zemích bylo koncem 16. století téměř padesát lékáren, z toho asi pět v Praze.

Lékárna v Karlově koleji patřila lékaři a profesorovi pražské akademie Adamovi Zalužanskému ze Zalužan (asi 1555–1613). Ten byl zároveň inspektorem staropražských lékáren a v roce 1592 vydal *Řád apatekařský, kterýmž by při prodaji všelijakých lékařství jak v těchto slav-*

*ných městech Pražských, tak také i jiných v Království Českém držán a zachován býti měl*¹⁾.

Úvodní články (v originálu „artikuly“) apotékářského řádu pojednávají podrobně o povinnostech lékárníků²⁾. Od dvacátého článku jsou uvedeny zásady přípravy a vydávání léků a také obecně tvorba jejich cen. Dvacátý osmý až třicátý osmý článek přináší komentované ceny

Adresa pro korespondenci:

RNDr. Pavel Drábek
Masarykova 895, 252 63 Roztoky

vybraných léčivých látek. Ve třicátém devátém článku jsou uvedena čtyři dispensatoria, podle nichž se má postupovat při přípravě léků. Mezi nimi jsou dva městské lékopisy: augsburský³⁾ (*Pharmacopoea seu Medicamentarium pro Republica Augustana*) a norimberský⁴⁾ (*Dispensatorium Valerii Cordi*), který vyšel roku 1546 a byl nejstarším úředním středoevropským lékopisem. Zbývající dvě dispensatoria (tj. *Dynameron* Mikuláše Myrepsa a *Grabadin* od Pseudo-Mesue) byla v tu dobu zastaralá, neboť pocházela ze 13., resp. 14. století a osvědčené předpisy byly z nich převzaty do výše uvedených městských lékopisů.

Další dva články Zalužanského řádu se zabývají konkrétními pokyny při přípravě léků a poté následuje deset článků, v nichž jsou přípravky rozděleny podle lékových forem. Tam se podrobněji pojednává o jejich přípravě a cenách. Kromě léčivých přípravků připomněl Zalužanský také „lékařství *Amuletum* řečené, to jest kteréž jen zavěšené, nepatrnou mocí svou nemocem odporuje“.

Metodika

K přípravě tzv. skládaných a mnohotvárných lékařství se podle Zalužanského používalo „hření, pálení, chlazení, sušení, vypírání, mletí na prach, podsívání, rozpouštění, rozdělování, cezení, presování, distilování, močení lékařství a vytahování z nich mízek a vodnatostí, aneb olejův“. Zalužanský důrazně varoval před přípravou léků v kovových nádobách, neboť měď a olovo obsažené v cínovém nádobí jsou škodlivé a jedovaté.

Léčivé přípravky dělil na všeobecné (*Universalia*) a místní (*Topica seu Localia*). Mezi všeobecné řadil ty, které se používají pro celé tělo. Patřily tam léky přijímané ústy včetně těch, které se vdechují (např. kouř ze svíček a podobných přípravků k nakuřování). Ústy („pozřením“) se přijímaly pilulky, *Trochisci* aneb syřečky a konfekty (různé léky slazené medem, cukrem „aneb i jinak strojené“). Konfekty se podle skupenství dělily na:

- tekuté: sirupy a julepy (roztoky cukru v aromatických vodách), přípravky z medu a rostlinných šťáv;
- měkké (*Confectio vel Electuarium molle*), např. lektvary (*Electuaria*) a *Conservae* (tj. do cukru kladené mízky, kvítí nebo ovoce);
- pevné (tvrdé, *Confectio solida*), např. morsulky (= sousta), některé tzv. syřečky a *Species* (skládání prachové).

Jako *Localia* označoval Zalužanský přípravky, které se obzvláště na „jeden toliko úd a díl těla vztahují“. Patřily k nim masti, *stomatica* („k ústům strojená“), *bechica* („k prsoum“), *collyria* („k očím“) a *clysters* („k střevům“).

Celkem je v řádu uvedeno jen 85 vybraných přípravků, které slouží jako příklady. Pozdější vydání sazby Zalužanského nejsou bohužel dostupná¹⁾. Celkový počet tehdy v Praze používaných léčivých přípravků však můžeme odhadnout na několikánásobek. Podkladem pro to jsou nejenom tehdejší dispensatoria (např. vydání augsburského lékopisu³⁾ z roku 1580 obsahovalo asi 600, 2. vydání Cordova dispensatoria⁴⁾ z roku 1592 asi 680, kolínského dispensatoria⁵⁾ asi 300 a rukopis vídeňského⁶⁾ asi 400 přípravků; obě poslední však bez destilova-

ných vod) a sazby (např. sazba ze saského Annebergu⁷⁾ z roku 1563 obsahovala 420 přípravků), ale také dva inventáře pražských lékáren z roku 1585. První byl částí soupisu pozůstalosti po lékárníkovi Jakubu Růžkovi⁸⁾ (v dalším textu „Soupis A“), druhý byl z pozůstalosti po lékárníkovi Janu Šmeysarovi⁹⁾ („Soupis B“). Oba byli staroměstskými lékárníky a na soupisech jejich pozůstalosti se podíleli další pražští lékárníci. Přesto jsou v soupisech určité chyby v zařazení položek i v jejich názvech. Hotových léčivých přípravků, v tehdejší terminologii označovaných jako *composita*, je 220 v soupisu A a 249 v soupisu B. Některé jsou chybně zařazeny mezi suroviny. Celkem je to 350 přípravků, z nichž se 119 (tj. 34 %) v obou soupisech shoduje. Navíc ze soupisu A vyplývá, že lékárna ještě mívala v zásobě asi 70 druhů „pálených“, tj. destilovaných vod.

Léčivé přípravky k perorálnímu podání

Roztoky, odvary ani nálevy Zalužanský v sazbě neuváděl, i když je zřejmé, že se v lékárnách připravovaly. Např. annaberská sazba⁷⁾ uvádí v kapitole *Aquae coctae* tři položky, mj. *A. hordei* a *A. mellis*, které byly u nás označovány jako tyzana (též ptisana), resp. „mulsa“ (též picí med)¹⁰⁾. **Destilovaných aneb pálených vod** uvádí Zalužanský jmenovitě jen deset (fialková, hyzopová, jahodová, levandulová, liliová, lípová, rozmarýnová, růžová, šalvějová a šťovíková). První vydání Cordova dispensatoria⁴⁾ vody neuvádí, druhé (1592) obsahuje 139 jednoduchých vod, tři složené a patnáct vod destilovaných s vínem. Ausgburský lékopis (1580) uvádí též 139 jednoduchých a dále čtyři složené vody. Mimo to uvádí v kapitole *Decocta* ještě pět vod, např. *A. vitae* (destilát z 27 drog a lihu), *A. cum mercurio* (roztok sublimátu) a *A. caponis* (destilát z uvařeného kohouta).

Zalužanský k vodám poznamenává, že se mají pálit „in diplomate, to jest v nádobách dvojích (= dvojítych) a ne v kotlích aneb hrncích měděných“ a také že se mají každý měsíc prohlížet, zda se nekazí. Soupis A se ke konci zmiňuje o tom, že je „ve sklepech podzemním sedmdesáte džbánekův hliněných s vodami pálenými“. Jejich názvy však neuvádí. Soupis B „pálené vody“ vůbec neuvádí, patrně byly jako zkažené vylyty.

Ocety zařadil Zalužanský do třicátého článku mezi rostlinné drogy. Uvedl jenom dva: ocet z mořské cibule (*Acetum squilliticum*) a růžový ocet (*A. rosarum*). K nim přiřadil též *Vinum granatum*, které přeložil jako „mízka granátová“. Ani tato galenika nejsou v soupisech podchycena. Na tomto místě je třeba připomenout, že Zalužanský českou lékárnickou terminologii teprve vytvářel, a proto je jeho české názvosloví tak nejednotné. Ani latinská terminologie nebyla v tu dobu jednotná a lišila se podle autorů.

Ve 49. článku uvedl Zalužanský jmenovitě devět **sirupů** a k nim připojil další „tekuté konfekty“ (většinou to byly přípravky z medu). Zde je třeba doplnit, že v předchozích článcích uvedl čtyři druhy cukru. V úvodu tohoto článku se Zalužanský zmínil též o **julepech** a také znovu varoval před přípravou a uchováváním přípravků z octa a „kyselých mízek“ v cínových nádobách. Ze sirupů uvedl *S. acetosus simplex & compositus*, *S. de Byzan-*

tiis compositus, *S. de pomis comp. & Saboris* (?), *S. acidit.* (= *acetositatis citri*, *S. ac. lemoniorum* (= *limonium*), *S. de omphacio* a *S. de succo oxalidis*. V obou soupisech je uvedeno celkem čtyřicet šest druhů. Společných je těchto devět: *S. acetosi*, *S. Bizantiini*, *S. rosarum simplicium*, *S. violarum*, *S. de papavere*, *S. de succo acetoso*, *S. de succo buglossae*, *S. de liquiritia* a *S. de cichorio cum rhabarbaro*. Při porovnání tohoto seznamu se seznamem podle Zalužanského je zřejmé, že první dva sirupy se shodují. *S. acetosus* se připravoval rozvařením pěti liber cukru ve třech librách vinného octa a používal se v mnoha indikacích. *S. de Bizantiis compositus* se připravoval vyvařením šesti drog ve směsi čtyř šťáv a do filtrátu se zavařil ocet a cukr. Pro srovnání uvedme, že první vydání Cordova dispensatoria ⁴⁾ obsahuje čtyřicet tři druhů sirupů (druhé z roku 1592 o dva více) a augsburský lékopis (1580) šedesát tři (řadí je do kapitoly *Decocta*).

Ve stejném článku uvedl Zalužanský ještě růžový **med** (*Mel rosatum*), **octomedy** (*Oxymel simplex*, *O. compositum* a *O. squilliticum*; řec. *oxos* = vinný ocet) a pět druhů **povidel** (*Rob*). Kdoulová povidla (*Miva cydoniorum*) přeložil jako „syrup kdoulový“, dále uvedl *Rob de ribes* („z vína jahodek svatého Jana“, tj. rybízu), *R. de berberis* („z vína dřívěšálového“), *R. diamoron* („černý med“, ale byla to povidla z moruší; řecká předpona nebo předložka *dia* označují nejdůležitější složku léku) a *R. nucum* („lektvař ořechová“, připravovaná ze šťávy ze zeleného oplodí vlašských ořechů a cukru). Všechna tato povidla se připravovala odpařením jedné třetiny šťávy na mírném ohni a zbytek se na slunci odpařil do konzistence vepřového sádla. Růžový med je uveden v obou soupisech pozůstalostí stejně jako rybízová a morušová povidla a prostý octmed. Dále je v soupisu A uveden *R. nucum* a v soupise B růžový a fialkový juleb i *Mel violarum*, *Oxymel regii* a *R. sambuci*. Na jiném místě (mezi surovinami) uvádí soupis A počty kusů kdoulového gelu (*Dia cythoniton*, *Panis cythonitorum*). Ten se po uvaření vyléval do forem (*ad scatulas*).

Kromě toho jsou v soupisech **lizy**, které u Zalužanského chybí. Lizy měly konzistenci medu, z něhož se také původně připravovaly. V soupisu A je liz nazvaný *Loch sanum* a v soupisu B navíc tři další (*Loch de pino*, *L. de squilla*, *L. de pulmone vulpis*). Sušené liščí plíce (*pulmo vulpis*) se roztíraly s cukrem, lékořičovou šťávou a semeny anýzu a fenyklu. Tento předpis údajně pochází od Galena a používal se při plicních onemocněních. Cukr místo medu zavedli Arabové (Avicena) a v tomto složení se liz z liščích plic uvádí ještě v Obnoveném pražském farmaceutickém dispensatoriu ¹¹⁾ z roku 1750.

Lizům se svým složením a někdy i konzistencí blížily **lektvary** (*Electuaria*). Zalužanský definoval „lektvař“ jako „konfekt z *electis*, toť jest výborných *simlicibus*, aneb prostých lékařství složený“. Zabýval se jimi v 47. a 48. článku, kde uvedl též „conservy“. V jiných textech ¹⁰⁾ jsou názvy *electuaria* a *conservae* považovány za synonyma. Zde je třeba připomenout, že tato léková forma měla své zvláštnosti jak v názvosloví, tak také v konzistenci ¹²⁾. Jmenovitě Zalužanský uvedl osm lektvarů, mezi nimi **mithridat** a **theriak**. Předtím uvedl v 37. článku mezi ovocem ještě „lektvař kassie“ (*Cassia*

extracta). Soupisy A a B uvedly celkem 41 lektvarů, z nichž sedm (*Aurea Alexandrina*, *Benedicta laxativa*, *Confectio Hamech*, *Electuarium Elescoph*, *El. lenitivum*, *Philonium Persicum* a *Ph. Romanum*) bylo shodných. Z nich jen tři (*B. laxativa*, *El. elescoph* a *El. lenitivum*) byly uvedeny také u Zalužanského. Všechny tři patřily mezi projímavé přípravky, první se skládal z dvaceti čtyř složek, druhý z osmnácti a třetí jen ze dvanácti. Mezi lektvary uvádí soupis B také theriak a mithridat a soupis A tři druhy theriaků. Pro srovnání počtu druhů uvedme, že první dvě vydání Cordova dispensatoria (1546 i 1592) obsahují padesát čtyři lektvarů, z nichž více než polovinu tvoří *Electuaria laxantes et solventes*. Augsburský lékopis, který má poněkud jiné členění, jich obsahuje asi padesát.

Conservae sloužily k zachování vůně a chuti rostlin nebo jejich částí. Zatím co lektvary se připravovaly z více složek, používala se k přípravě „konzerv“ jen jedna rostlina a cukr, což bylo v té době novinkou. Připravovaly se buď za studena (např. v hmoždíři roztíráním s cukrem a následnou několikadenní expozicí na slunci), nebo za tepla (např. povařením drobně rozkrájených kořenů, filtrací, povařením filtrátu s cukrem a poté přidáním odfiltrovaného zbytku do vzniklého sirupu). Používaly se buď samostatně, nebo jako součást lektvarů či morsulek (viz dále). Zalužanský se o nich jen zmínil, když uvedl pro všechny jednotnou cenu. Soupisy A a B uvedly dvacet pět druhů konzerv a v obou byly shodně uvedeny *C. betonicae*, *C. boraginis*, *C. buglossae*, *C. floris tunicae*, *C. fumariae*, *C. isopi*, *C. rosarum*, *C. salviae* a *C. violarum*. Původní Cordovo dispensatorium uvedlo dvacet čtyři druhů těchto konzerv, teprve jeho druhé vydání (1592) jich uvedlo čtyřicet tři.

Další velkou skupinou podobného složení byly **složené prášky** – *pulveres* a k nim patřící *species*. Tak se označovaly směsi práškování suchého léčiva a cukru. Také v této skupině bylo složité názvosloví. Vycházelo buďto z názvu hlavní suroviny, nebo z vlastností přípravku nebo bylo označeno podle autora. Zalužanský ve 47. článku uvedl jeden složený prášek (*P. sennae praeparatae D. Montagnanae*) a deset *species*, které přeložil jako „konfektové celiství skládání v prachu strojení“. Oba soupisy uvádějí mezi léčivými látkami (*materialia*) dvanáct dalších složených prášků. Shodné jsou *Pulvis somniferus*, *P. digestivus* a *P. contra epilepsiam* (ten obsahoval perly, červené korály, roh jednorozce, jantar, zlato, pivoňku a ochmet). Dalších pět složených prášků uvedlo Cordovo dispensatorium na dvou místech. Augsburský lékopis (1580) obsahuje v kapitole *Pulveres* dvacet tři předpisů.

Oba soupisy obsahují celkem čtyřicet dva druhy *species*, z toho dvacet je v obou shodných. Seznam Zalužanského se s oběma soupisy shoduje na šesti (*Aromatici rosati*, *Dia cymini*, *Diambrae*, *Dianisi*, *Dia musci dulcis*, *Dia tragacanti frigidi*). Cordovo dispensatorium jich uvádí třicet osm a řadí je mezi *Confectiones aromaticae*. Mimo to obsahuje i pětisložkové *Species ad glandes aut suppositoria*, které však bylo bez cukru. Augsburský lékopis (1580) má v kapitole *Confectiones aromaticae seu Species* čtyřicet osm předpisů, mezi nimi však také rotulky (viz dále) *Manus Christi simplex*.

Mimo to uvedl Zalužanský v článku 48 ještě další přípravky s cukrem, u nichž však nelze určit, zda to byly *confectiones* nebo *condita* (části rostlin, připomínající dnešní kandované ovoce). Těch je v soupisu B zapsáno osm (v soupisu A nejsou), z nichž jen dva (*Zinziber conditum a Cerasa* (= višně) (*Condita*) odpovídají seznamu v Cordově dispensatoriu, kde jich je uvedeno dvacet devět.

K perorálnímu podání byly určeny též *trochisci* aneb **syrečky, morsulky a pilulky**¹²⁾. Základní údaje o tzv. syrečkách uvedl Zalužanský ve 42. článku („...z rozdělancých prachův se strojí“). Zejména připomněl, že se mají připravovat každého půl roku čerstvé. Jmenovitě tam uvedl tři druhy (*Trochisci alhandal* (= z plodů kolo-kvinty), *T. diagridii* (= ze skamoniové pryskyřice) a *Pastilli de vipera seu de Tyro* (= ze zmijí), o čtvrtém se zmínil v 48. článku (*Manus Christi perlata* = syreček perlový). Upozornil také, že „*trochisci* z ještěřův“, které se přivážejí z Benátek, mohou být zfalšované a doporučil proto raději dovážet živé zmije a doma je zpracovávat. V obou soupisech je uvedeno celkem dvacet pět druhů „syrečků“, z toho je devět společných (*Trochisci de capparibus*, *T. de charabe* (= z jantaru), *T. de lacca*, *T. de myrrha*, *T. de reubarbaro*, *T. de rosis*, *T. de spodio*, *T. de terra sigillata*, *T. ramich*). Většinou obsahovaly několik léčiv, jak bylo zvykem ještě z arabské medicíny. Poslední, tj. *T. ramich*, se připravovaly z patnácti až dvaceti (podle různých autorů) rostlinných drog a na závěr se ještě mohly impregnovat mošusem. První i druhé vydání Cordova dispensatoria obsahují po dvaceti osmi druzích. Augsburský lékopis jich v kapitole *Trochisci* uvádí třicet devět, ale někdy je označuje odlišně (např. *Crocomagna*, *Hedycroon* atp.).

Vraťme se ještě k posledním „syrečkům“ podle Zalužanského. *Manus Christi perlata* nebyly z technologického hlediska „syrečky“, ale rotulky. Ty se připravovaly kapáním horkého koncentrovaného roztoku cukru na naolejovanou kamennou desku. Prosté *Manus Christi* (bez perlového prášku) uvádí soupis A spolu s marcipánem¹³⁾ a morsulkami (*Morsullae imperatoris*). Soupis B je uvádí pod názvem *Rotulae de succo rosarum* spolu s jinými morsulkami. Název morsulek je odvozen z latinského *morsum* (= kousek, sousto).

Poslední velkou skupinou perorálních přípravků byly **pilulky**. O nich se Zalužanský zmínil ve 46. článku, kde pro všechny uvedl jednotnou cenu a poznamenal, že se mají obnovovat jednou nebo dvakrát do roka. V obou soupisech je uvedeno celkem čtyřicet čtyři druhů pilulek, z toho je jedenáct společných (z nich je deset uvedeno též v Cordově dispensatoriu). Za nejstarší předpis na pilulky je možno považovat *Pilulae hierae simplicis Galeni*, obsahující aloe, skořici, šafrán, růžový med a další látky. Autorství některých předpisů na pilulky bylo připisováno lékařům tzv. arabské medicíny (Avicenna, Rhazes, Haly Abbas). Nejčastějšími autory však jsou Nicolaos a Pseudo-Mesue. Tehdejší pilulky obsahovaly průměrně třináct ingrediencí, nejvíce (36) se jich použilo k přípravě *P. lucis maiores D. Mesue*. Ke zvlhčení masy se používal med nebo různé tekutiny (*Aqua foeniculi*, *A. matricariae*, *Mucilago tragacanthae*, *Sapa* (zahuštěný mošt), *Sirupus rosatus*, *S. de stoechade*,

Succus foeniculi, *S. artemisiae*, *S. rutae*, *Vinum malvaticum* apod.). Nejdéle se v používání udržely *Pil. cochiae* (pro hlavu) *D. Rhazis*, které uvedl ještě Rakouský provinciální lékopis¹⁴⁾ z roku 1790. Působily projímavě, neboť obsahovaly skamoniovou pryskyřici a plody kolo-kvinty. Přisuzovalo se jim „vyčištění“ hlavy a nervů od „hustých šťav“ (*humores crassos evacuent*)⁴⁾, k oblíbeným druhům patřily také projímavé *Pilulae sine quibus esse nolo* (= P. bez nichž být nechci). Cordovo dispensatorium uvádí v obou vydáních čtyřicet čtyři druhů pilulek, stejně jako augsburský lékopis.

Léčivé přípravky k zevní aplikaci

Oleje se obvykle získávaly vylisováním semen, destilací, nebo vyluhováním. Podle toho bývaly v dispensatoriích rozdělovány do skupin. Zalužanský ve 44. článku však dělil oleje na **prosté a drahé** (např. muškátový, hřebíčkový a skořicový). Podobně je tomu v soupisech. Soupis A rozlišuje jenom oleje a oleje destilované, soupis B je dělí stejně jako Zalužanský na *Olea* a *Olea pretiosa*. Celkem jich je v obou soupisech uvedeno čtyřicet osm, z toho je dvacet čtyři shodných, což je největší shoda mezi oběma soupisy. Mezi nimi jsou určité zvláštnosti, např. olej z dešťovek (*Oleum lumbricorum*) nebo ze škorpiónů (*Ol. scorpionis*). V soupisu B jsou mezi oleji uvedeny též polotovary (*Infusio olei verbasci* atp., celkem čtrnáct položek) a mezi vzácnými oleji tam najdeme nejenom kyselinu sírovou (*Spiritus vitrioli*), ale také lidské, bobří a psí sádlo. Cordovo dispensatorium (1546) uvádí celkem padesát šest druhů olejů, augsburský lékopis (1580) osmdesát osm.

Ani **mastem** se Zalužanský příliš nevěnoval. V 54. článku řádu jich vyjmenoval sedm. U pěti ochlazujících mastí poznamenal, že „mnoho se na hotovo na celý rok dělají“, ale že *Unguentum infridigans Galeni* se má připravovat v čas potřeby. Zvláštní cenu stanovil jen pro dováženou *Unguentum martiaton*. Tato mast se používala již v 7. století a se silně zredukovaným složením byla uvedena ještě v Obnoveném pražském farmaceutickém dispensatoriu¹¹⁾ z roku 1750. Ostatní masti měly u Zalužanského stejnou cenu. Oba soupisy uvádějí dvacet tři mastí, z toho je devět společných. Soupis B obsahuje mezi mastmi navíc čtyři mastové základy (tři sádla a kozí lůj) a jeden cerát, o němž se zmíníme později. Cordovo dispensatorium obsahuje v prvním i druhém vydání dvacet tři mastí, z toho čtyři jsou též v obou soupisech (*U. album*, *U. populeon*, *U. martiaton*, *U. rosatum Mesue*). Zmíněná *U. martiaton* (též *martianum*) je v tomto dispensatoriu uvedena ve třech variantách. Ty sestávaly buďto z dvaceti, nebo padesáti osmi nebo šedesáti ingrediencí a používaly se při různých bolestech. K určitým zvláštnostem patří v obou soupisech uvedená mast *Unguentum rubeum potabile* a v soupisu A mast na koňská kopyta (*U. ad ungulas equorum*). Augsburský lékopis (1580) obsahoval třicet šest druhů mastí.

Kromě mastí uvedl Zalužanský v 51. článku též jednotnou cenu pro **náplasti** (v orig. „flastry“) a zvláště jen vyšší cenu za *Emplastrum oxycroceum*. To bylo obsaženo též v obou soupisech a spolu s ním *Empl. meliloti* a *Empl. diachylon simplex* (tento název byl jako synonym-

mum ještě v ČsL 1; řec. *chylos* = šťáva). Všechny tři uvedené náplasti jsou obsaženy též v Cordově dispensatoriu, kde jich je uvedeno celkem patnáct. Augsburský lékopis tyto tři rovněž uvádí (i když s poněkud odlišným označením) a obsahuje celkem dvacet osm náplastí.

Ceráty byly přípravky s vyšším obsahem vosku. Zalužanský je v řádu neuvedl, jsou však jedním přípravkem (*Cerotum sandalinum*) zastoupeny v obou soupisech (v soupisu A chybně označeným jako *Unguentum sandali*). Cordovo dispensatorium uvádí tři ceráty, mezi nimi též tento santalový. Augsburský lékopis jich obsahuje čtrnáct.

K přípravě **očních vod** se používaly galenické přípravky zvané *Sief*. Neuvedl je ani soupis A ani Zalužanský v řádu. Zařazeny jsou však v soupisu B do oddílu *Trochisci*. Jejich název pochází z arabštiny a znamenal původně pecku z datlí. Připravovaly se ze slizu z arabské klovatiny, škrobu, uhličitanu olovnatého a bílku. Někdy se též do nich přidávalo opium (*Sief album cum opio*). Před použitím se roztíraly ve vodě nebo v mateřském mléce. Cordovo dispensatorium je uvádí až ve druhém vydání; augsburský lékopis (1580) jich má šest.

Poslední léková forma jsou *Trochisci* (seu *Candellae pro fumo*). Zalužanský je v 45. článku zařadil mezi *universalia* a nazval je obecně svíčkami nebo „**syrečky k kouření**“. Uvádí je jednak soupis A (*Candellae communes pro fumo*) a to mezi náplastmi, ale v soupisu B jsou *Candellae pro fumo* a *Cand. citrini* zařazené do části *Materialia*.

Oba soupisy přinášejí též seznamy surovin, jichž je celkem 328, a pomůcek používaných k přípravě léků. Vedle vah, destilačních přístrojů, hmoždířů, kotlíků, pánví, misek atp. uvádí soupis A též pícku k pečení marcipánů, „pres apatykářský“ a formy na vosk, na marcipány i na kdoulový lektvár (ta byla z cinu). Soupis B je podobný (psán je však latinsky), navíc uvádí např. *pelvis* (= pánev) *pro decoctione* nebo *cantharus pro enemata* (nádoba na klystýry).

ZÁVĚR

Bylo zjištěno, že oba soupisy pozůstalostí po pražských lékárnících obsahují celkem 350 léčivých přípravků, z nichž se však v obou soupisech shoduje jen jedna třetina. K vysvětlení tohoto překvapujícího zjištění nepostačí skutečnost, že tyto soupisy nejsou patrně úplné, neboť byly provedeny s určitou prodlevou (tomu nasvědčuje absence destilovaných vod), nebo domněnka, vyslovená Pátkem, že jejich původní majitelé byli různě bohatí. V úvahu podle našeho názoru je nutné vzít i skutečnost, že v tu dobu v Praze působící lékaři studovali na různých univerzitách, a proto byla jejich preskripcí rozdílná. Vysvětlení neposkytuje ani lékárnický řád Zalužanského, který je o šest let mladší, což v tu dobu nebylo příliš významné. Jeho výběr léčivých přípravků byl pořízen z jiného důvodu. Ačkoliv je ve srovnání s oběma soupisy zhruba čtvrtinový, obsahuje patnáct pří-

pravků, které v soupisech pozůstalostí chybějí. Bez zajímavosti není ani ta skutečnost, že v krátkém, čtrnáctičlenném soupisu¹⁵ léčivých přípravků z Kutné Hory v roce 1584 je pět přípravků, které nejsou uvedené v pramenech z Prahy. Další takové přípravky můžeme nalézt v soudobých herbářích¹⁰ a v receptářích, jakým je např. Huberův překlad Regimentu zdraví Henrycha Rankovia¹⁶. Na základě těchto poznatků je velice problematické odhadnout, kolik léčivých přípravků mohlo být v tu dobu v pražských lékárnách k dispozici. Jako reálná spodní hranice se jeví odhad vycházející ze společného počtu druhů v obou soupisech, doplněný o běžnou zásobu destilovaných vod a o údaje u Zalužanského. To by mohlo být celkem asi 460 hotových léčivých přípravků, což je více než v citované annaberské sazbě. Po prostudování soupisů zásob léčivých látek můžeme připustit, že horní hranice by mohla být ještě o sto až sto padesát přípravků vyšší, tedy mohla dosahovat asi šesti set.

Z nových galenických přípravků je zajímavý výskyt jednoduchých „konzerv“ a také nález kyseliny sírové (*Spiritus vitrioli*), což by mohlo nasvědčovat, že se již začala připravovat chemická léčiva.

LITERATURA

- Tobolka, Z. (ed.):** Knihopis čs. tisků od doby nejstarší až do konce 18. století, Praha 1936 a násl., položky č. 17.444 až 17.147; Národní knihovna Praha, sign. 49 B 25 přív.
- Rusek, V., Smečka, V.:** České lékárny. Praha, Nuga 2000, str. 50.
- Pharmacopoea Augustana Vindelicorum, 1580. Národní knihovna Praha, sign. 18 L 3.
- Das Dispensatorium des Valerius Cordus. Faksimile des im Jahre 1546 erschienenen ersten Druckes. Mittenwald, A. Nemayer 1934.
- Dann, G. E.:** Das Kölner Dispensarium von 1565. Stuttgart, Wissenschaftliche Verlagsgesellschaft 1969.
- Dispensatorium pro Pharmacopoeis Viennensibus in Austria, Berlin, Deutsche Apotheker Verlag 1938.
- Apotheken Tax der Stadt Anneberg 1563. Faksimiledruck, Gesellschaft für Geschichte der Pharmazie, Mittenwald, A. Nemayer s.a.
- Pátek, F.:** Inventář apatyky z r. 1585. Čas. česk. lékárnictva, 1889; 8, 129–131, 141–142, 151–153, 166–167.
- Pátek, F.:** Druhý inventář apatyky z roku 1585. Čas. česk. lékárnictva, 1889; 8, 317–320, 363–367, 388–390.
- Drábek, P.:** Léčivé přípravky v Mattioliho herbáři z roku 1596. Čes. slov. Farm., 2008; 57, 126–131.
- Dispensatorium pharmaceuticum Pragense renovatum. Vetero-Pragae 1750.
- Drábek, P.:** Zapomenuté lékové formy a galenické přípravky, 4. část. Praktické lékárenství, 2008; 4, 37–40.
- Herbář aneb bylinář...p. doktora Petra Ondřeje Mathyola...Tlačeno v Starém městě Pražském MDXCVI. Faksimile, Praha, Kočí b. r., list 92 D.
- Oesterreichische-Provinzial Pharmakopoe, Wien 1790.
- Šimek, J.:** O lékárnících a lékařích kutnohorských v 15. a 16. věku. Věstník Král. České společnosti nauk, třída filosoficko-historicko-jazykozpytná, 1896; 1–12.
- Regiment zdraví v překladu Adama Hubera z Risenbachu. Novotisk: Praha, Avicenum, 1982.